

Boran Berčić

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Omladinska 14, HR-51000 Rijeka
bbercic@ri.t-com.hr

Smisao života

Sažetak

Autor raspravlja da pitanje o smislu života prvenstveno treba razumjeti kao pitanje o logičkoj strukturi razloga za djelovanje. Odnosno, pitanje o smislu života u prvome je redu potraga za racionalnom rekonstrukcijom naših praktičnih razloga. Činjenica da se veliki broj naših djelovanja može opravdati unutar okvira instrumentalne racionalnosti, upućuje da na kraju lanca opravdanja mora postojati jedan ili više konačnih razloga za djelovanje. Uobičajeni kandidati su sreća, objektivna svrha, briga za druge i slično. Sve navedene odgovore autor odbacuje smatrajući da je okvir instrumentalne racionalnosti u ovome kontekstu pogrešno shvaćen, budući da mnoge stvari koje radimo u našim životima nemaju samo instrumentalnu već i intrinzičnu vrijednost. Autor se opredjeljuje za pluralizam vrijednosti, odbacujući ideju da mora postojati jedan razlog za djelovanje.

Ključne riječi

smisao života, instrumentalni racionalizam, intrinzična vrijednost, djelovanje, logika pitanja

1. Zašto pitati Zašto?

Zašto uopće postojim? Čemu sve to? Zašto sam tu? Nisu li to pitanja koja nam se javljaju u trenucima depresije? Jesu li ljudi koji se to pitaju normalni? Možda oni razmišljaju o samoubojstvu, pa im je potrebna psihološka pomoć? Je li s njima sve u redu? Da li se zdrav i normalan čovjek uopće pita o smislu života? Istina je da su to pitanja koja se javljaju kada nestane motivacije. Dobar odgovor na pitanje »Zašto?« trebao bi mi dati snage da idem dalje. Međutim, nema razloga zašto se isto ne bi pitali i vedri i optimistični ljudi. Jasno, odgovor je potrebniji onima kojima je oslabila volja za životom. Međutim, odgovor bi, ako ga ima, trebao *jednako vrijediti i za jedne i za druge*. Pitanje je, ako je uopće smisleno, jednako smisleno i za one koji su na rubu samoubojstva i za one koji su puni volje za životom. Pogledajmo prvo, je li pitanje uopće smisleno?

Ima li smisla pitati se o smislu života?¹ Kako smo došli do tog pitanja? Je li to uopće pitanje koje nam se nameće? Ima li potrebe pokušati odgovarati na njega? Dakle, ne radi se o tome da li nam je *psihološki* potreban odgovor, to je u ovom kontekstu svejedno, radi se o tome da li je *racionalno* tražiti odgovor. Da li je legitimno o tome raspravljati, bez obzira na motivacijsku snagu odgovora? Pitanje nam se zapravo nameće *sasvim prirodno*.

1

Moglo bi se tvrditi da je, striktno uzevši, besmisleno raspravljati o smislu života i da govor o smislu života zapravo predstavlja *kategorijalnu pogrešku*, budući da je smislenost *semantička* kategorija koja se pripisuje riječima i rečenicama, točnije, nizovima znakova na papiru ili vibracija u zraku, a ne nečijem postojanju. Mislim da ovakav komentar nije na mjestu i da se smislenost isto tako može legi-

timno priricati ili odricati i našim postupcima i razlozima za postupke. Jasno, »smisleno« nije jednoznačna riječ, ali je sasvim primjerno razlikovati smislene i besmislene postupke. Doduše, mogli bismo tvrditi da su naši postupci smisljeni i u semantičkom smislu, naime, način na koji živimo ujedno je i poruka upućena svima drugima – poruka koja govori kako treba živjeti i što treba činiti.

Čim se samo jednom upitamo »Zašto činim ovo ili ono?«, vrlo brzo dođe na red i pitanje »Zašto uopće živim?«. Pilimo drva. Netko nas upita »Zašto piliš drva?«. Odgovaramo: »Zato da bi mi stala u peć, da bih se mogao grijati! Kad bi mi ovakva mogla stati u peć ne bih ih pilio!« »A zašto se želiš grijati?« »Pa da mi ne bude zima, da se ne prehladim?« »A zašto se ne želiš prehladiti, zašto bi bilo bolje da nisi prehladen nego da jesi?« »Pa ako nisam zdrav onda ne mogu raditi?« »A zašto bi radio, zašto je bolje da radiš nego da ne radiš?« »Pa moram raditi da bih mogao zaraditi plaću, da bih mogao živjeti!« »A zašto bi živio, zašto je bolje da živiš nego da ne živiš?« Itd. Dakle, *ako smo spremni prihvatiti niz pitanja Zašto? Zašto? Zašto?, onda ne možemo izbjeći pitanje o smislu života*. Imalo refleksivnom čovjeku nije potreban netko drugi da ga pita »Zašto to činiš?«. Ovo može biti i monolog. Niz od pet »Zašto?« od piljenja drva doveo nas je do pitanja smisla života. Ne mora to biti piljenje drva, štogod činili, kolikogod trivijalno, ako se upitamo »Zašto to činim?«, vrlo brzo i prirodno doći ćemo do pitanja »Zašto uopće živim?«. Osim, možda u trenucima nekih većih razočaranja, uglavnom ne idemo toliko daleko. Jedan do dva »Zašto?« i »Zato!« najčešće su nam sasvim dovoljni. Međutim, logički gledajući, pitanje je vrlo jednostavno i vrlo prirodno – naprosto neizbježno. Uostalom, ako nemamo razloga živjeti, nemamo razloga niti piliti drva. Jer, ako nemamo razloga živjeti, nemamo razloga činiti bilo što.² Dakle, pitanje o smislu života nameće nam se kad niz *Zašto? Zašto? Zašto?* primijenimo na bilo što što činimo u životu.³ Kakva je logika tog niza?

1.1. Logika pitanja

Navodno svaki Zašto? ima svoj Zato! Ima li doista? Djeca često gnjave pitanjem Zašto? A zašto ovo? A zašto ono? Kako ovo? Kako ono? Ponekad na svaki odgovor koji im damo ponavljaju pitanje Zašto?: Zašto A? Zato što B! A zašto B? Zato što C! A zašto C? Itd. Budući da ne možemo odgovarati unedogled, otjeramo ih ili počnemo s njima raditi nešto drugo. Smatramo da na nekoj točki naprosto više nema smisla odgovarati na pitanje »Zašto?«. Međutim, pitanje je da li je to doista tako? *Postoji li, barem u principu, mjesto na kojem više nema smisla ni potrebe pitati Zašto?* Postoji li doista takav Zato! na kojem niz pitanja staje? Takav Zato! da više nema smisla dalje pitati Zašto? Lako je djeci odbiti odgovor na pitanje, pa i odraslima. Međutim, racionalno gledajući, smijemo li to učiniti? Postoji li odgovor koji opravdava sve ostale odgovore i samoga sebe? Pravi je problem u tome što *ako takvog odgovora nema, onda nemamo pravo tvrditi niti sve ono prije*. Ako nemamo odgovora na pitanje Zašto C?, onda zapravo nemamo odgovora niti na pitanje Zašto B?, budući da odgovor na Zašto B? počiva na odgovoru »Zato što C!«. Ako nemamo pravo tvrditi da B, a B opravdava A, onda nemamo pravo tvrditi niti A. Koliko god bio dugačak niz pitanja Zašto?, ako nemamo nekakvog apsolutnog Zato! nakon kojega više nema smisla pitati Zašto?, zapravo nemamo niti jednog Zato! Ako niz pitanja staje na desetom koraku, a nemamo dobrog odgovora na deseto pitanje u nizu, onda i prethodnih devet pada u vodu, budući da počiva na tom desetom. Ako nismo odgovorili na deseti Zašto?, zapravo nismo odgovorili niti na prvih devet. Kad inteligentna djeca shvate u čemu je stvar, niz pitanja više ne koriste zato što nešto žele znati, nego zato da bi nas zafrkavali. Zato se i ljutimo na njih. Međutim, pitanje je da li je stvar imalo bezazlena. *Da li je intelektualno prihvatljivo niz pitanja ostaviti otvorenim?* Smijemo li se ponašati kao nojevi – zabiti glavu u pijesak i praviti se da problem ne postoji, pogotovo kada se radi o nečem tako vrijednom kao što je vlastiti život?

Zašto? Zašto »Zašto?« – klasični je skeptički argument kojega je, koliko je poznato, prvi formulirao Agripa. On je niz pitanja kojim nas djeca zafrkavaju uzeo ozbiljno, kao razlog kojim je htio pokazati da znanja nema i da ga ne može biti. Problem se javlja u *teorijskom* kontekstu, kada nastojimo *opravdati svoja vjerovanja*, pružiti razloge za svoje vjerovanja; zašto vjeruješ da A? Zato što B! Itd. Ako ne znamo zašto F, onda ne znamo niti zašto A. Prema tome, ne znamo ništa! Međutim, problem se isto tako javlja i u *praktičnom* kontekstu, kada nastojimo *opravdati svoje postupke*, pružiti razloge za svoje postupke: Zašto činiš A? Zato da bih time postigao B! Zašto činiš B? Itd. Kolikogod uspjeli odmaknuti u nizu odgovora, ako na nekom mjestu više ne možemo ponuditi odgovor, padaju u vodu svi odgovori što smo ih do tada pružili. *Ako ne mogu navesti razlog zašto želim postići F, onda zapravo nemam razloga niti da činim A.* Ako nemam razloga da živim, nemam razloga niti da činim bilo što. Da bih imao razloga činiti bilo što, moram imati razloga da živim. Ako ne znam zašto živim, onda zapravo ne znam niti zašto činim bilo što. Da bih znao zašto činim bilo što, moram znati zašto živim. Možemo li si priuštiti luksuz da činimo stvari, a da ne znamo zašto?

Niz pitanja možemo formulirati i drukčijim terminima. Na primjer, *vrijednosnim*; Zašto je bolje da A nego da ne-A? Zato što A vodi do B! A zašto je bolje da B nego da ne-B? Itd. Ili čak u terminima *želja*; Zašto želiš A? Zato što A vodi do B, a želim B! A zašto želiš B? Itd.

Istina, nepristojno je dovoditi u pitanje tuđe odluke i vrijednosti. Nije uputno previše preispitivati niti svoje vlastite – možemo oslabiti vlastitu motivacijsku snagu. Međutim, s druge strane, dogmatičan je i iracionalan čovjek koji nikada ne preispituje svoje odluke i svoje stavove. Ako trebamo preispitivati *neke* svoje odluke i stavove, nije jasno zašto ne bismo trebali preispitati *sve* svoje odluke i stavove. Kako bi neki stavovi mogli podliježati preispitivanju, a neki ne? U čemu bi mogla biti relevantna razlika? Ako smo dužni preispitati sve svoje stavove, onda smo dužni preispitati i svoje najviše vrijednosti i ciljeve. Njih pogotovo, jer o njima ovise ostali. Da bismo znali što trebamo činiti, moramo znati zašto živimo. Ali koji god odgovor ponudili, možemo ga i moramo preispitati. Netko tko je odlučan da svoj život posveti nečemu, mora imati dobre razloge da to učini. To znači da mora imati dobre odgovore na pitanje »Zašto je odlučio učiniti to što je odlučio učiniti?«. Prema tome, pitanje Zašto? zapravo je još aktualnije kad se radi o konačnim odgovorima.

2

Moglo bi se prigovoriti da je ovakav stav pretjeran i da nam nije potreban nikakav razlog da živimo i djelujemo, jer je naprosto *u našoj prirodi* živjeti i djelovati; usp. npr. Kekes, 2000: 17. Ovo je, u nekom smislu sasvim točno; međutim, to ne znači da treba odustati od pokušaja *racionalne rekonstrukcije* naših razloga za življenje i djelovanje. Isto tako, činjenica da je u našoj prirodi da vjerujemo *ne* znači da treba odustati od epistemologije, niti činjenica da je u našoj prirodi da sudimo o dobrom i lošem *ne* znači da treba odustati od etike. Upravo suprotno, mi nastojimo *opravdati* vjerovanja o svijetu i sudove o dobrom i lošem. Nismo zadovoljni naprosto činjenicom da imamo razloge koje imamo, nastojimo pokazati i da su to razlozi koje *trebamo*

imati. Ista intelektualna potreba predstavlja osnovu sokratovske intuicije, da je preispitani život bolji i da više vrijedi od nepreispitanoga. Ako A i B žive jednake živote motivirane jednakim razlozima, te ako su sve ostale okolnosti jednake, a A je preispitao razloge na osnovi kojih živi tako kako živi dok B nije, A-ov život je bolji i više vrijedi od B-ova.

3

Velik je broj autora smatrao da je Zašto? Zašto?-niz ključan u raspravi o smislu našeg postojanja. Usp. Aristotel, 1992, knjiga I; Toma Akvinski, 1993/1994, knjiga III, pogotovo §17; Schlick, 1979; Nagel, 2002, poglavlje 10; Westphal, 1998, poglavlje 10.

Možda nam se čini da su ljudi koji svoj život posvećuju nečemu neuobičajenom ti koji trebaju posebno opravdati svoje odluke. Netko tko odluči evangelizirati Afriku, ili biti isposnik u pećini, jest taj koji treba navesti posebne razloge zašto se odlučio za nešto takvo, razloge zbog kojih nije ostao doma. Dok oni koji žive kao i većina ne trebaju navoditi nikakve posebne razloge za svoj način života, za kojega se podrazumijeva da je normalan. Međutim, to nije tako. Isto se pitanje *jednako* nameće i onima koji se odlučuju za nešto neuobičajeno i onima koji ne traže nikakav poseban smisao života, već bez preispitivanja prihvaćaju način života većine. Netko tko je otišao u pustinjake jednako je dužan, prije svega samome sebi, navoditi razloge za svoju odluku kao i netko tko živi po ustaljenoj kolotečini. *Teret dokazivanja* jednak je i za jednog i za drugog.

Psihološki gledano, mi možemo činiti stvari a da ne razmišljamo o konačnim odgovorima. Možemo imati jake motive da nešto učinimo, iako uopće ne razmišljamo o konačnim ciljevima do kojih vode naši postupci. Uglavnom se tako i ponašamo. Međutim, *logički* gledajući, da bismo znali zašto činimo bilo što, morali bismo znati zašto uopće živimo. Ono što nas tjera da pronađemo odgovor na pitanje o smislu života jest *logička struktura naših razloga za djelovanje*. U idealnom slučaju, psihološka struktura motiva za djelovanje i logička struktura razloga djelovanja trebali bi se podudarati. Kod sasvim racionalne osobe razlozi za djelovanje ujedno bi trebali biti motivi za djelovanje. Stoga, u mjeri u kojoj razlozi za djelovanje predstavljaju motive, teorijska rasprava o smislu života u krajnjoj liniji trebala bi se odraziti na naše ponašanje – navesti nas na preispitivanje svojih postupaka i svoje hijerarhije vrijednosti.

Jasno, *opravdanje ne smije biti cirkularno*; ako tvrdim da činim A zato da bih postigao B, onda ne smijem tvrditi da želim postići B zato da bih mogao činiti A. *Ili* je B razlog za A *ili* je A razlog za B. Ako je B to što čini A smislenim, onda ne može A biti to što čini smislenim B. Ne možemo se iz živog blata izvući tako da sami sebe potežemo za kosu. Ako A opravdavamo pozivanjem na B, a B pozivanjem na A, onda su i A i B zapravo jednako besmisleni. Takav osjećaj imaju i ljudi koji naporno rade cijeli dan za plaću koja jedva pokrije osnovne životne troškove: Radim zato da bih mogao jesti, a jedem zato da bih mogao raditi! Zar se sve svodi samo na to? U takvoj situaciji, pored frustracije siromaštvom, dodatnu gorčinu daje i osjećaj besmislenosti, i to upravo zato jer se cirkularnim opravdanjem ne može ništa osmisliti.

Znate li vic o čovjeku koji sjedi na stijeni i lovi ribu? Dođe mu drugi i pita ga: Zašto ne dodaš još jednu udicu tako da možeš uloviti više ribe? A što bih onda učinio s tim viškom ribe? Pa mogao bi je prodati i kupiti bolju opremu, na primjer, štap i vršu? A zašto bih kupovao bolju opremu? Pa zato da bi mogao uloviti više ribe, prodati je i tim parama onda jednoga dan kupiti ribarski brod! A što bih onda radio s tim brodom? Pa mogao bi uloviti još više ribe, zaraditi još više para, pa onda kupiti cijelu flotu ribarskih brodova! A što bih onda radio s tom flotom? E onda bi bio bogat, više ne bi morao sam raditi već bi drugi radili za tebe, pa bi imao dovoljno slobodnog vremena da radiš ono što voliš, na primjer, da loviš ribu s ove stijene.

2. Pronaći konačan odgovor

Vidjeli smo, logička struktura naših razloga za djelovanje jest takva da traži odgovor na pitanje »Zašto?«. Stoga smo prisiljeni pokušati pronaći takav

»Zato!« na kojem bi niz stao. Takav odgovor na pitanje Zašto? nakon kojega više ne bi bilo potrebe ni smisla dalje pitati Zašto? Jedan ili više Zato! koji bi opravdavao (1) samog sebe, a time i (2) sve drugo što činimo. To bi bio konačan odgovor na pitanje o smislu života.⁴ Ako nemamo dobrog konačnog odgovora, jednog ili više njih, onda zapravo nemamo razloga činiti bilo što. Stoga, da bi bilo što što činimo imalo smisla, moramo pronaći takav Zato! Jasno, pitanje je može li se pronaći takav »Zato!«. Pitanje je postoji li uopće konačan odgovor? Ako postoji, trebao bi imati oblik:

Sve što činim, činim zato da bih _____ .

Ili:

Sve što činim, činim zbog _____ .

Pitanje je, jasno, čime popuniti prazno mjesto u izjavi. Zato da bih... što? Zbog čega? Zbog svoje djece? Zato da bi Orijent ušao u prvu ligu? Zato da bih evangelizirao Afriku? Da bih jednom zauvijek uspostavio pravilan svjetski poredak? Da bih bio sretan? Zato što tako hoću? Da bih se u mističkoj ekstazi sjedinio s Bogom?

Međutim, može li bilo koji od ovih ili sličnih odgovora zaustaviti niz? *Postoji li takav Zato što F! nakon kojega više nema smisla dalje pitati Čemu F?* Problem je u tome što, kakav god odgovor ponudili, uvijek možemo dalje pitati Zašto? *Pitanje Zašto? uvijek ima smisla, kakav god bio odgovor.* Zašto bih se u mističkoj ekstazi sjedinio s Bogom? Zašto bi bilo bolje da to učinim nego da to ne učinim? Zašto bi bilo bolje da Orijent uđe u prvu ligu nego da ne uđe? Itd.

Neke odgovore možemo smatrati očito točnima, možemo tvrditi da svako me mora biti jasno da nije potrebno navoditi nikakve daljnje odgovore. Međutim, takvi odgovori najčešće će *ovisiti o socijalnom kontekstu* kojemu pripada onaj tko ga daje. Grupi navijača koja ide na finalnu utakmicu Orijenta odgovor »Zato da bi Orijent ušao u prvu ligu!« izgledat će sasvim očit. Isto vrijedi i za ozbiljnije odgovore. Grupi duboko religioznih evangelista odluka njihova člana da život posveti evangelizaciji Afrike izgledati će očito opravdanom i smislenom. Itd. U određenom socijalnom kontekstu određeni odgovori izgledati će samo-opravdavajući. Međutim, jesu li ti odgovori i te odluke takvi »Zato!« na kojima može stati razorni niz pitanja »Zašto?«. Naprosto nisu! Štoga netko naveo kao odgovor i koliko mu god bilo stalo do tog cilja, jednako je smisleno i potrebno nastaviti s nizom, s potragom za opravdanjem. Stoga ćemo pokušati analizirati i vrednovati nekoliko tipičnih kandidata za konačan odgovor na pitanje o smislu života. To su: sreća, objektivna svrha, briga za druge i nastavak vrste.

4

Čest je komentar da ne postoji jedinstveni smisao života za sve ljude, već da svatko pojedinačno mora pronaći svoj vlastiti smisao života. To je u nekom smislu sasvim točno, međutim, u ovom je kontekstu prilično irelevantno. Neka je smisao A-ova života u X-u, a B-ova u Y-u. Čak i kada se X i Y ne bi mogli podvesti pod neku višu zajedničku kategoriju (sreću, samorealizaciju, ili slično), još uvijek ostaje otvorenim glavno pitanje: Kako i zašto X čini smislenim A-ov život, a Y čini smislenim B-ov život? Reakciju da svatko mora sam pronaći smisao svoga života Westphal odbacuje kao neprimjerenu i smatra ju ana-

lognom situaciji u kojoj se, čovjeku koji se pita za koga da glasa na slijedećim izborima, odgovara da svatko treba sam odlučiti za koga će glasovati. Pa jasno je da svatko treba sam odlučiti za koga će glasovati, da čovjek ne misli da on sam treba odlučiti za koga će glasovati, ne bi se ni pitao za koga će glasovati. (Westphal, 1998: 146.)

2.1. Sreća

Je li smisao života u sreći? Mnogi bi rekli da jest, da je sreća ono čemu treba težiti u životu i da postizanje sreće jest cilj i smisao života. Sreća doista izgleda kao prirodan kandidat za zaustavljanje Zašto? Zašto? Zašto?-niza. Izgleda da bi »Zato da bih bio sretan!« mogao biti onaj Zato! koji bi mogao zaustaviti regres u beskonačnost; *krajnji cilj i svrha koji daje smisao svemu što činimo*. Sreća je sigurno nešto dobro, i ako su ostale stvari jednake, sigurno je bolje da smo sretni nego da nismo. Međutim, pitanje je može li sreća biti dovoljna da bi život učinila smislenim, može li sreća biti cilj i smisao života?

Ako bi sreća bila cilj i svrha života, onda bi svi trebali težiti sreći. Međutim, pitanje je *da li je sreća ono čemu težimo, ili težimo nečemu drugom?*⁵ Na primjer, želimo taj auto, uspijemo doći do njega i zato smo sretni. Što je bilo to što smo htjeli, auto ili sreća? Željeli smo auto i sretni smo što smo uspjeli do njega doći. *Predmet naše želje*, ili barem *primarni predmet naše želje*, bio je sam auto, a ne osjećaj sreće koji nas je ispunio kada smo do njega uspjeli doći. Osjećaj sreće što imamo taj auto prije je *pokazatelj, indikator* da je taj auto stvarno bio ono što smo htjeli imati i da nismo pogriješili kada smo ga kupili.⁶ Ako bismo uspjeli doći do tog auta, ali ne bismo zbog toga bili sretni, to bi bio znak da smo se prevarili, da taj auto nije bio ono što smo stvarno htjeli. Isto vrijedi i za sve druge stvari u životu, koje želimo posjedovati i koje, prije svega, želimo učiniti. Sreća je prije *epifenomen, popratna pojava* uspjeha u namjerama, a ne motiv što nas vodi. *Motiv* koji nas vodi i zbog kojeg činimo to što činimo mora biti nešto drugo, a ne osjećaj sreće koji će nas ispuniti ako uspijemo postići ono što namjeravamo postići. Sretni smo ako uspijemo postići nešto što vrijedi, nešto što je vrijedno truda. Vrijednost stvari mora biti u nečemu drugom, a ne u sreći koja se osjeća kada se postigne sama stvar.

Pored toga, ako bi cilj našeg djelovanja bio sam osjećaj sreće koji se javlja kada se postigne ono što se želi – a ne činjenica da se doista postiglo ono što se želi – onda čak ne bi bilo potrebno da doista uspijemo postići ono što želimo, bilo bi dovoljno da *samo mislimo* da smo uspjeli postići ono što želimo. Na primjer, želimo da nam žena bude vjerna i vjerovanje da je vjerna čini nas sretnima. Međutim, ako bi ono do čega nam je zapravo stalo bio sam osjećaj sreće, onda ne bi bilo potrebno da nas doista ne vara, bilo bi dovoljno da ne znamo da nas vara. Isto tako, ako bismo htjeli da nas drugi poštuju zato što bi nas to činilo sretnima, onda ne bi bilo potrebno da nas doista poštuju, bilo bi dovoljno da mislimo da nas poštuju. Jasno, stalo nam je do toga da nam žena doista bude vjerna i do toga da nas drugi doista poštuju. Dakle, stalo nam je do toga da stvari *doista budu* onakve kao što želimo da budu, a ne da *samo mislimo* da jesu onakve kao što želimo da budu.⁷ Prema tome, cilj djelovanja ne može biti sam osjećaj sreće koji se javlja kada mislimo da stvari jesu onakve kakve želimo da budu. Cilj i motiv djelovanja mora biti želja da stvari doista budu onakve kakve mi želimo da budu. Istina, ponekad odbijamo prihvatiti da su stvari zapravo drukčije nego što mislimo da jesu – budući da bi nam bilo previše bolno prihvatiti vjerovanje da *p*, i dalje vjerujemo da *ne-p*. Međutim, tu se prije radi o mehanizmu ublažavanja frustracije nego o načinu na koji normalno funkcioniramo. Doista, ima nečeg perverznog u hedonističkom i utilitarističkom stavu da sreća jest i da treba biti cilj svakog djelovanja. Prema *hedonizmu* i/ili *utilitarizmu*, stvari koje su vrijedne bile bi vrijedne zato što nas čine sretnima, ono što bi im davalo vrijednost bila bi činjenica da nas usrećuju.

Međutim, nije li stvar suprotna, nije li u ovakvoj slici *obrnut prirodni redoslijed*? Nije li možda tako da nas stvari čine sretnima zato što u njima ima vrijednosti? Dakle, pitanje je: *Da li nas vrijednost stvari koje smo uspjeli postići čini sretnima, ili je naša sreća ono što im daje vrijednost, ono zbog čega ih se isplati činiti?* Pitanje zapravo ima oblik Eutifrove dileme:

Da li nas x čini sretnima zato što je vrijedno ili je x vrijedno zato što nas čini sretnima?⁸

Ako je naša sreća ono što stvarima daje vrijednost, to jest ako je sreća intrinzično i ultimativno dobro, onda se može tvrditi da je sreća jedini pravi cilj života, jedino čemu u životu treba težiti – smisao i svrha života. Međutim, ako je stvar suprotna, ako je vrijednost stvari koje smo postigli ono što nas čini sretnima, onda nije sreća smisao života. *Tada je smisao života u vrijednosti stvari koje smo uspjeli učiniti.* Naš je život smislen i vrijedan upravo onoliko kolika je vrijednost onoga što uspijemo učiniti. U tom je slučaju, ako nam sustav vrijednosti nije poremećen, naša sreća samo pokazatelj, indikator da smo učinili nešto što je vrijedilo učiniti. Ali, sama po sebi, nije i ne može biti smisao i svrha života.

Martin Luther King je rekao: *tko ne otkrije nešto za što je spreman umrijeti, taj nije otkrio ni zbog čega vrijedi živjeti.* King je smatrao da je rasna jednakost cilj vrijedniji čak i od vlastita života, da je to cilj za koji vrijedi dati život. Nažalost, sam je posvjedočio u primjer svog slogana – u atentatu ga je ubio rasist. Ljudi koji idu u rat često smatraju da je stvar za koju se bore vrijednija od njihovih života i da se za nju čak isplati poginuti. Jasno, mnogi se ne bi složili s Lutherovim sloganom, tvrdili bi da nema cilja zbog kojeg bi se isplatilo poginuti. Bilo kako bilo, ono što je u ovom kontekstu važno jest da Kingov slogan pretpostavlja da:

- (1) objektivno i nezavisno od nas postoje ciljevi vrijedni našeg zalaganja;
- (2) možemo otkriti te ciljeve; i
- (3) zalaganje za te ciljeve ono je što daje vrijednost našim životima.

Dakako, slogan pretpostavlja i da

- (4) ti ciljevi moraju biti vredniji od nas samih.

5

Klasičnu i detaljnu analizu stava da je sreća cilj svakog djelovanja izložio je G. E. Moore u Moore, 1903, dio III, § 42–44. Moore utilitaristima pripisuje tri pogreške: (1) naturalističku pogrešku – brkanje činjenica i vrijednosti; (2) brkanje misli o ugodni i ugodne misli; i (3) brkanje uzroka i posljedice (ili sredstva i cilja), to jest, uzroka želje i predmeta želje.

6

Stoga izgleda plauzibilnijom varijanta utilitarizma i/ili hedonizma u kojoj je *subjektivni osjećaj sreće* zamijenjen *objektivnim postizanjem onoga što se želi.*

7

Možda najpoznatiji primjer koji ilustrira ovu tezu jest stroj za proizvodnje iskustava Roberta Nozicka (Nozick, 1974, poglavlje »Experience Machine«). Zamislamo da plutamo u posudi i da nam je mozak elektrodama spojen na kompjuter koji u nama simulira iskustva po izboru. Možemo imati iskustva znan-

stvenika, umjetnika, ratnika, pustolova, zavidnika, koja god hoćemo. Da li bismo željeli provesti život spojeni na takav stroj? Da li bismo nakon dvije godine ugodne i zanimljive simulacije prihvatili još dvije i još dvije, ili bismo radije živjeli u stvarnosti ma kakva bila? Kada bi ugodni osjeti doista bili cilj i smisao života, trebali bismo ostati spojeni na stroj, što je očito apsurdno.

8

David Wiggins u članku »Truth, Invention, Meaning of Life« (Wiggins, 1987) uspoređuje Aristotela – koji je tvrdio da želimo predmet zato što je on za nas dobar (*Metafizika*, 1072a29) – i Spinozu – koji je tvrdio da je predmet za nas dobar zato što ga želimo (*Etika*, dio III, postavka 9). Wigginsov je zaključak prilično čudan. On smatra da je dilema lažna i da se dvije opcije uopće ne isključuju već da se međusobno upotpunjavaju, to jest, da »zato što« istovremeno vrijedi u oba smjera.

(1), (2) i (3) čine poziciju koja se obično naziva *realizam ili objektivizam u pogledu vrijednosti*. Pretpostavka (4) može, ali ne mora biti uključena u ovu poziciju. Ako prihvatimo realizam u pogledu vrijednosti, nije jasno kako bi sreća mogla biti ono što bi davalo vrijednost i smislenost našim životima.

Neke stvari možda doista činimo zato da bismo bili sretni, ne zato da bismo učinili nešto što vrijedi i što ima smisla, bez obzira čini li nas to sretnima ili ne, već upravo zato da bismo time usrećili sebe ili druge, bez obzira na samu stvar. Međutim, ako sreća i jest isključivi motiv nekih stvari koje činimo, teško da je motiv *svega* što činimo. Neke stvari vjerojatno činimo zato što vjerujemo da ih trebamo učiniti, činile nas one sretnima ili ne.⁹ Isto tako, neke nas stvari mogu činiti sretnima iako znamo da su besmislene. Prema tome, *sretan život i smislen život nisu isto*. Moguć je nesretan, ali smislen život, isto kao i sretan i besmislen. Sreća je sigurno vrijednost u životu, ali ne garantira smislenost.

Zamislimo da su se bogovi smilovali Sizifu i odlučili olakšati mu odrađivanje kazne. Nisu težak kamen zamijenili lakšim, već su mu odrađivanje kazne olakšali tako što su mu usadili vrlo jaku želju da gura kamenje.¹⁰ Od tada guranje kamenja u potpunosti usrećuje Sizifa, izuzetno je sretan što ima priliku cijeli svoj vječni zagrobni život posvetiti isključivo guranju kamena.¹¹ Što bismo rekli, je li Sizifov posao time postao smislen? Nije! Prije bismo rekli da se počeo ponašati kao luđak nego da mu je posao postao smislen. Istina je da bi ga posao činio sretnim, ali bi i dalje bio jednako besmislen kao i prije. Svi bi njegovi pokušaji da kamen postavi na vrh brda i dalje bili jednako uzaludni. Naprosto nije jasno kako bi činjenica da je sada jako sretan što ima priliku gurati kamenje do mile volje mogla uzaludan posao učiniti smislenim. Usađena bi želja mučnu situaciju učinila podnošljivom, ali posao bi i dalje bio uzaludan, jer bi kamen i dalje pao natrag u podnožje svaki put kad bi ga Sizif postavio na vrh. Ako je posao besmislen, besmislen je, činio nas sretnima ili ne.¹²

Psiholozi su otkrili gdje se u mozgovima štakora nalazi centar za užitek. Spojili su im elektrode na centre i u kaveze stavili poluge kojima su mogli pustiti struju u elektrode, te tako aktivirati svoje centre za užitek. Nije sasvim jasno što su točno osjećali, možda nešto poput orgazma ili slično. Što su štakori učinili kada su otkrili kakav efekt ima stiskanje poluge? Nisu prestajali stiskati poluge! I kad im hrana nije bila nadohvat, svejedno nisu puštali poluge. Ne bi se ni sekunde odvojili od svojih poluga. Nisu ih prestajali stiskati sve dok ne bi umrli od gladi.¹³ *Je li to bilo smisleno?* Jesu li njihovi životi time postali smisleni? Intuitivno, život štakora u laboratorijskom kavezu sigurno nije nešto pretjerano smisleno. Međutim, ako bismo smatrali da je smisao života u sreći, onda bismo morali priznati da su njihovi životi bili smisleni, barem od otkrića učinka što ga je imalo stiskanje poluge.¹⁴ Pitanje je što bismo rekli o čovjeku koji sve što čini čini samo zato da bi bio sretan? On ne mora biti egoističan, motiv njegova djelovanja može biti i tuđa sreća. Međutim, samo sreća i ništa osim sreće. Rekli bismo da tu nešto nedostaje, prije svega vrijednosti i vjera u vrijednosti. Pitanje je da li bismo rekli da je njegov život smislen i ispunjen, prije bismo rekli da je besmislen i isprazan.

Osnovni problem na koji nailazi stav da je sreća najviše dobro jest *sretna svinja*: svinja cijeli dan ždere smeće i valja se u blatu, i sretna je da sretnija ne može biti.¹⁵ Je li to primjer dobrog života? Je li to najviše dobro i najviša vrijednost kojoj bi trebala težiti sva bića? Autori koji zastupaju stav da je sreća najviše dobro jesu *utilitaristi* i klasični *hedonisti*. Stoga se u utilitaris-

tičkoj literaturi mogu pronaći razrađeni odgovori na *problem sretno svinje*. Prije svega, to je račun sreće: nisu sve sreće jednako vrijedne; sreća kulturnog čovjeka na koncertu ili u muzeju vrijedi daleko više od sreće svinje ili sreće sugrađanina u kupleraju. Isto bi tako neusporedivo više vrijedila sreća borca za slobodu, sreća znanstvenika prilikom revolucionarnog otkrića ili iskustvo religioznog mistika u sjedinjenju s apsolutom. Međutim, pitanje je što se tu vrednuje, *intenzitet osjećaja sreće ili vrijednost onoga zbog čega je biće sretno*? Teza od koje se kreće jest da je intrinzično dobro u osjećaju sreće, a ne u vrijednostima stvari koje nas čine sretnima. Intenzitet osjećaja sreće vjerojatno je jači kod svinje ili u kupleraju nego u muzeju ili na koncertu. Međutim, *sreću na koncertu ili u muzeju smatramo više vrijednom zbog vrijednosti onoga što je taj osjećaj proizvelo – slike i koncerta, a ne zbog intenziteta proizvedene sreće*. Ako osjećaj sreće ne rangiramo samo po intenzitetu i trajanju već i po profinjenosti, onda mora biti da rangiranje različitih osjećaja sreće naprosto odražava vrijednosno rangiranje samih stvari koje nas čine sretnima. *Onda mora biti da te stvari vrednujemo po nečem drugom, a ne po osjećaju sreće kojega one proizvode*. Mora biti tako da *primarno* vrednujemo stvari koje nas čine sretnima, a tek *sekundarno*, na osnovi vrijednosti samih stvari, vrednujemo osjećaje sreće koje one u nama stvaraju. Ako je

9

Ronald Dworkin, u *Sovereign Virtue* (Dworkin, 2000, poglavlje 6), smatra da su neke stvari za nas vrijedne naprosto zato što ih želimo (npr. jedrenje), dok su neke druge za nas vrijedne nezavisno od naših želja (npr. briga za vlastitu djecu). Shodno tome, on razlikuje *voljni* i *kritički* interes; u voljnom nam je interesu činiti prvu vrstu stvari, a u kritičkom drugu.

10

Primjer Richarda Taylora, iz poglavlja knjige *Good and Evil* (Taylor, 1984). Taylorov je zaključak da su se i »nama bogovi smilovali«, isto kao i Sizifu, i usadili nam želju za životom i djelovanjem. Dakle, da su naši životi smisleni *za nas* u mjeri u kojoj radimo ono što želimo raditi, to jest, ono što nas veseli.

11

Zamislimo da nismo zadovoljni svojim životom i da znamo da ga nikako ne možemo izmijeniti. Bismo li u takvim okolnostima pristali da nam bogovi usade jaku želju da živimo životom kojim živimo? To bi zapravo bila radikalna varijanta perverzno savjeta: Ako ne možeš imati ono što želiš, počni željeti ono što imaš!

12

Taylorovo variranje mita o Sizifu omogućuje nam razlikovati različite smislove izraza »besmisleno«; (1) u izvornom su mitu Sizifovi pokušaji besmisleni, jer ne uspijeva postaviti kamen na vrh brda; (2) kada mu se bogovi »smiluju« i usade mu želju za guranjem kamena, njegovi su pokušaji i dalje besmisleni jer ne uspijeva postaviti kamen na vrh brda; (3) kada bi i uspio postaviti kamen na vrh brda, to bi i dalje bilo besmisleno, jer taj kamen ne bi ničemu služio i bilo bi sasvim svejedno gdje bi se nalazio – na vrhu brda ili u podnožju; (4) kada bi Sizif izgradio velik i

lijep hram na vrhu brda, i to bi bilo besmisleno, jer ne bi bilo ljudi koji bi u njega dolazili; (5) i kada bi ljudi u njega dolazili i kada bi dugo vremena imao važnu ulogu u društvenom životu, bio bi besmislen jer bi kad-tad nastupio dan kada bi bio sasvim zaboravljen i napušten. Očito je da je Sizifov posao u situacijama (1) do (5) besmislen u različitim smislovima riječi, dakle, na različite načine i iz različitih razloga, jasno, ako je uopće besmislen u svih 5 situacija.

13

James Olds, »Pleasure Centers in the Brain«, *Scientific American*, 1951/1956. Izgleda da su kasnija istraživanja pokazala da su i jednostavne životinje ipak u stanju žrtvovati manji užitak u sadašnjosti za veći u budućnosti.

14

Jasno, mogli bismo reći da su ipak trebali na trenutak ostaviti polugu i pojesti hranu zato da bi preživjeli i da bi im užitak mogao duže trajati, to jest, da su trebali žrtvovati manji užitak u sadašnjosti za veći u budućnosti. Međutim, to bi bilo rasuđivanje narkomana koji ne želi umrijeti od droge samo zato da bi se mogao još drogirati.

15

O problemu raspravlja J. S. Mill u Mill, 1960, na početku poglavlja 2. Prigovor je da je utilitarizam etička doktrina dostojna jedino svinje. Stoga Mill, kao i ostali zastupnici hedonizma i/ili utilitarizma, razlikuje više i niže užitke i tvrdi da je bolje biti nezadovoljan čovjek nego zadovoljna svinja, te da je bolje biti nezadovoljan Sokrat nego zadovoljna budala. Jasno, pitanje je može li se više i niže užitke razlikovati na nekoj vrijednosno neutralnoj osnovi.

tomu tako, onda sreća nije najviše i jedino intrinzično dobro, te ne može biti istina da je sreća ono čemu treba težiti – jedini pravi cilj i smisao života. Smijemo tvrditi da je sreća jedini pravi cilj i smisao života samo ako smo spremni tvrditi da je bolje biti jako sretna svinja nego srednje sretna profinjena osoba.

2.2. *Objektivna svrha*

Što bi bilo kada bismo otkrili da smo *dio nekakvog univerzalnog plana*, da imamo svoje mjesto i funkciju u okviru neke šire cjeline, da postoji razlog zbog kojeg postojimo? Na primjer, kada bismo otkrili da svemir nije nastao slučajno, već da je stvoren po inteligentnom planu i da je u njemu već od prije bilo rezervirano mjesto za nas. Recimo da imamo dovoljno dobre razloge vjerovati da je Bog stvorio svijet i da je htio da postojimo, da budem takvi i takvi i da u životu činimo to i to. Ili, recimo da se ispostavi da je Däniken bio u pravu; da je evolucijski skok od majmuna do čovjeka potaknula nekakva superiorna civilizacija iz druge galaksije koja nas je stvorila zato da bismo bili takvi i takvi i činili to i to.¹⁶ Plan čak ne mora obuhvaćati sve što postoji, dovoljno je da obuhvaća činjenice relevantne za naše postojanje. Kakav bismo stav zauzeli kada bi nam roditelji rekli da su nas rodili zato da budemo takvi i takvi i zato da činimo to i to. Na primjer, da su nas rodili kako bismo nastavili obrađivati zemlju koju su oni obrađivali cijeli život, ili zato da bismo nastavili obiteljski obrt. Bi li neka od tih spoznaja mogla biti dobar odgovor na pitanje o smislu života? Da li bismo tada mogli reći da *znamo zašto smo tu, zašto postojimo i što nam je činiti*? U nekom bi smislu bila istina da smo doznali zašto smo tu i zašto postojimo. Doznali bismo koji su bili motivi onoga tko nas je stvorio, što je od nas htio, kakvi da budemo i što da činimo. Međutim, teško da bi nas takvi odgovori proželi osjećajem smislenosti. Doznali bismo motive onoga kome dugujemo svoje postojanje, ali, *da li bi to bili i naši motivi*? Zašto bi trebali biti? Efekt bi mogao biti i suprotan, mogli bismo se osjećati loše i isprazno. Ako bih otkrio da sam rezultat eksperimenta superiorne civilizacije, što bi to trebalo značiti za mene? Ako bih otkrio da je Bog htio da postojim zato da bih učinio *X*, da li bi to za mene bio motiv da učinim *X*? To bi bio motiv onoga tko me je stvarao, a *ne moj motiv*. Ako ja sam ne bih smatrao da je *X* nešto čemu vrijedi posvetiti svoj život ili dio života, spoznaja da sam stvoren da činim *X* ne bi mogla za mene biti razlog da činim *X*. Možda bih iz nekakvog osjećaja dužnosti nevoljko odradio »svoj dio posla«. Ali, ako bih bio dosljedan u svojim uvjerenjima, trebao bih smatrati da je Tvorac pogriješio u svojoj nakani, te da zapravo i dalje nemam nikakvog razloga da činim *X*, a možda niti da uopće postojim. Ako bih otkrio da je moje postojanje dio nečijeg plana, onda bi moje postojanje imalo smisla za *tog drugog* čiji je to plan, a *ne za mene*. Da bi realizacija nekog plana imala smisla za mene, to mora biti *mog plan*, a ne nečiji *tudi*. Stoga vjerovanja drugih ljudi ili bića o tome u čemu je smisao mog života, čak ako im dugujem i samo svoje postojanje, naprosto ne mogu predstavljati smisao mog života *za mene*. Smisao mog života može biti smisao *mog* života samo ako *ja* u njega vjerujem.

Psihološki gledajući, spoznaja da je naše postojanje dio nečijeg plana mogla bi dovesti do žestokih i vrlo različitih reakcija. Mogla bi možda predstavljati olakšanje. Smatrajući da je tvorac mudriji i bolji od nas samih, spoznaja da smo stvoreni s određenom namjerom može nas ispuniti srećom i osjećajem smislenosti. U tom bi slučaju motiv onoga kome dugujemo svoje postojanje

postao ujedno i naš vlastiti motiv, a činjenica da smo stvoreni s namjerom da činimo X mogla bi za nas doista postati razlog da činimo X . Često je psihološki lakše odluku o tome što činiti prebaciti na druge: Boga, naciju, roditelje ili Dänikenove vanzemaljce. Međutim, spoznaju da nas je netko stvorio zato da bismo činili X možemo isto tako doživjeti kao poniženje i kao razlog za protest. To bi za nas čak mogao biti razlog da *ne* činimo X . Time bismo valjda potvrđivali svoju autonomiju i svoje ja.¹⁷ Isto tako, spoznaja da smo doslovno stvoreni zato da bismo činili X mogla bi nas psihološki dovesti i do obje reakcije istovremeno. Mogla bi nas staviti u shizofrenu situaciju u kojoj, s jedne strane, smatramo da trebamo činiti X iz osjećaja dužnosti prema onome kome dugujemo svoje postojanje, dok, s druge strane, smatramo da trebamo činiti *ne- X* zato da bismo potvrdili svoju samostalnost i svoje ja. Konflikti ove vrste karakteristični su za pubertet, iako u principu nema razloga zašto se ne bi javili u bilo kojem razdoblju života. *Psihološki* gledajući, ova su pitanja vjerojatno vrlo značajna i zanimljiva. Međutim, pitanje koje nas ovdje zanima jest može li, *racionalno* gledajući, spoznaja da smo stvoreni zato da bismo činili X predstavljati razlog da činimo X ? Opcenito je zanimljivo pitanje može li činjenica da netko drugi smatra da trebamo činiti X biti za mene razlog da činim X ? Pod kojim bih uvjetima i u kojem smislu tuđe razloge trebao prihvatiti kao svoje? Mogu li *izvanjski razlozi* (ono što drugi misle da ja trebam činiti) postati *unutrašnji razlozi* (ono što ja mislim da ja trebam činiti)?¹⁸ U ovome kontekstu posebno je značajno to što sam po pretpostavci u doslovnom smislu stvoren zato bih činio X . Da onaj tko me je stvorio nije htio da činim X i da nije očekivao da ću činiti X , naprosto me ne bi stvorio. Može li ta činjenica za mene biti razlogom da činim X ? Trebam li iz zahvalnosti što postojim činiti X ? Je li X nešto što dugujem onome tko me je stvorio? Onaj tko me je stvorio mogao bi mi reći »Ja sam te stvorio zato da bi ti činio X i zato ti trebaš činiti X !«. Međutim, ako smatram da nije na meni da činim X , nije jasno kako bi to mogao za mene biti razlog da činim X . Moglo bi se možda tvrditi da *trebam činiti X zato što je X razlog mog postojanja*. Doista, X bi u nekom smislu bio razlog mog postojanja. Međutim, u ovom kontekstu radi se o *uzroku* mog postojanja, a ne o *razlogu*. Točnije, radi se o razlogu koji predstavlja dio uzroka mog postojanja. To je razlog kojega je imao onaj tko me je stvorio, a to je za mene *izvanjski* razlog. *Unutarnji* razlog mog postojanja može biti samo ono što je *za mene* razlog mog postojanja. Dakle, nekakav cilj ili nekakva vrijednost za koju ja smatram da moj život čini vrijednim življenja. Dakle, u ovom je kontekstu izraz »razlog mog postojanja« dvosmislen, on može značiti:

- 1) Ono što je onaj tko me je stvorio smatrao da trebam činiti.
- 2) Ono što ja smatram da trebam činiti.

Nije jasno kako bi 1) mogao za mene biti razlog da činim bilo što. Ja mogu smatrati da trebam činiti X , ali samo ako ja sam procijenim da trebam činiti

16

Robert Nozick (Nozick, 1981, poglavlje 6) razmatra mogućnost da nas je uzgojila nekakva superiorna civilizacija zato da bi imala dovoljno hrane na povratku s intergalaktičkog putovanja. Bi li to za nas bio razlog da se, recimo, više bavimo sportom zato da bismo sadržavali manje kolesterola i tako bili zdravija i ukusnija hrana za svoje stvoritelje?

17

Sjetimo se samo čudovišta dr. Frankensteinia ili HAL-a iz *Odiseje u svemiru 2001*.

18

Razliku između unutrašnjih i izvanjskih razloga uveo je Bernard Williams u članku »Internal and External Reasons«, objavljenom u knjizi *Moral Luck* (Williams, 1981).

X. Činjenica da netko drugi smatra da trebam činiti *X* ne može za mene biti razlog da činim *X*, čak ako to smatra i netko kome dugujem svoje postojanje. Ako bi Tvorac od mene tražio da ubijem susjeda, jasno je da to ne bih smio učiniti. Ako bi od mene tražio da pomognem susjedu, to bih trebao učiniti. Ali ne zato što je to Tvorac od mene tražio, nego zato što je susjedu potrebna pomoć. Stoga *religijsko zasnivanje etike* – ideja da trebamo činiti *X* zato što to Bog od nas traži – nije jasna iz same svoje osnove. Naprosto, nije jasno kako bi to što bi Bog od nas tražio da činimo *X* mogao za nas biti razlog da činimo *X*? Dakle, čak i kada bismo otkrili da postoji nekakav *izvanjski razlog* našeg postojanja, to ne bi mogao biti dobar kandidat za odgovor o smislu života. Smisao života možemo tražiti samo među *unutrašnjim razlozima*.

Spoznaja da smo dio nekakve cjeline može nas motivirati na djelovanje *samo ako* nam je stalo do te cjeline. Samo ako vjerujemo da ta cjelina ima nekakvu vrijednost, da je bolje da postoji nego da je nema. Samo ako u to vjerujemo, spoznaja da smo dio neke šire cjeline može nas motivirati na djelovanje i osmisliti naš život. Ako, pak, otkrijemo da smo dio neke cjeline do koje nam nije stalo, ta nam spoznaja neće nimalo pomoći u traganju za smislom svog postojanja. Štoviše, najvjerojatnije će imati suprotan učinak, predstavljati će prilično jak razlog za vjerovanje da je naše postojanje besmisleno.

Otkriće da smo dio nekakve cjeline osmislilo bi naše postojanje samo ako bismo vjerovali da u postojanju te cjeline ima neke vrijednosti, da je bolje da ta cjelina postoji nego da ne postoji. Međutim, čak kad bismo otkrili tako nešto, suočili bismo se s razornim *Zašto? Zašto? Zašto?-argumentom*: ako ne bismo mogli opravdati svoje vjerovanje da u toj cjelini ima vrijednosti, morali bismo ga odbaciti kao predrasudu.

2.3. *Briga za druge*

Može li smisao života biti u tome da se brinemo za druge?¹⁹ Žena je cijeli svoj život bila domaćica. Moglo bi se reći da je smisao njezina života bio u brizi za djecu i muža. Netko je sportski entuzijast, svaki slobodni trenutak posvetio je unapređivanju sporta do kojeg mu je stalo. Volontirao je kao trener i radio s mladim naraštajima. Svoju ljubav prema sportu prenio je na mnoge mlade ljude. Moglo bi se reći da je to bilo ono u čemu je pronašao smisao svog života. Briga za druge i ljubav prema drugima sigurno su vrline, tu nema spora. Međutim, jesu li to vrline koje mogu osigurati smislenost života? Izgleda da nisu.

Recimo da osoba A vjeruje da je smisao njezina života u tome da čini sretnom osobu B. Međutim, činiti B-a sretnim smisleno je samo ako je B-ovo postojanje smisleno, nezavisno od toga što osoba A vjeruje da je smisao njezina života u tome da čini sretnom osobu B. Ako B-ovo postojanje nema smisla, onda osoba A zapravo gubi vrijeme time što usrećuje B-a. Ako nečije postojanje nema smisla, onda nema smisla niti činiti ga sretnim. Što vrijedi ako je sretno neko biće čije postojanje nema nikakvog smisla, nikakve vrijednosti? Ako nema nikakva razloga da neko biće postoji, onda isto tako nema nikakva razloga ni da ono bude sretno. Činiti ga sretnim čisti je gubitak vremena. Ako životi ljudi kojima je pomagala majka Tereza nemaju nikakve vrijednosti, onda niti sav napor što ga je uložila isto tako nema nikakve vrijednosti. Dakle, to što osoba A čini sretnom osobu B ima smisla *samo ako* ima nekog smisla u tome što B postoji, samo ako B-ovo

postojanje i B-ova sreća imaju neke vrijednosti. U suprotnome, napori su osobe A uzaludni i ne mogu osmisliti njezin život. Njezino vjerovanje da usrećivanje osobe B daje smisao njezinu životu može biti iskreno i imati veliku motivacijsku snagu. Međutim, ono ne može biti opravdano ako A nema nezavisnog razloga da vjeruje da je B-ovo postojanje smisleno.

Isto tako, ako A ovo postojanje nema nikakve vrijednosti prethodno i nezavisno od činjenice da se brine za B-a, što onda vrijedi njegova briga za B-a? Što vrijedi briga potpuno bezvrijednog stvorenja? Kakav bi stav B trebao zauzeti prema činjenici da je stvorenje koje ga želi usrećiti potpuno bezvrijedno?

Prema tome, stav da je smisao života u brizi za druge ne može biti dobar odgovor na pitanje o smislu života, jer pretpostavlja ono što tek treba dokazati, a to je da je život smislen. *Naime, odgovor ne dokazuje da je život smislen već pretpostavlja da je život smislen.* Da bi A-ova briga za B-a bila smisljena, mora biti smisleno B-ovo postojanje, *prethodno i nezavisno* od toga što se A brine ili ne brine za njega. Međutim, ako je B-ovo postojanje smisleno, onda mora biti i A-ovo, nezavisno od činjenice da se brine za B-a. Da bi briga jedne osobe za drugu imala ikakvog smisla, njihovo postojanje mora već biti smisleno, prethodno i nezavisno od činjenica da se jedna osoba brine za drugu. Dakle, da bi naša briga jednih za druge i nastojanja da usrećimo jedni druge imali smisla, naši životi moraju biti smisljeni *prethodno i nezavisno* od toga da li se brinemo jedni za druge i da li se usrećujemo. Brinuti se za druge i činiti ih sretnima – to su vrijednosti. Međutim, to nisu apsolutne vrijednosti, dovoljne same sebi. One moraju počivati na nekoj drugoj, temeljnijoj vrijednosti. Dakle, smisao i vrijednost života, ako postoji, mora biti u nečem drugom, još temeljnijem od brige jednih za druge i nastojanja da jedni druge učinimo sretnima.

2.4. Nastavak vrste

Može li smisao života biti u tome da nastavimo vrstu? Dakle, da imamo djecu, odgojimo ih i stavimo na svoje noge. Da li to može biti svrha našeg postojanja? Izgleda da ne može ni to. Ako je smisao postojanja generacije G1 u tome da produži vrstu, da stvori generaciju G2, u čemu je onda smisao postojanja generacije G2? U tome da stvori generaciju G3? A u čemu je onda smisao postojanja generacije G3? *Pitanje o smislu postojanja ne možemo prebacivati na buduće generacije i tako ga odgađati u nedogled.* Budući da nema neke bitne razlike između nas i budućih generacija, naše postojanje mora biti jednako tako smisleno ili besmisleno kao i njihovo. Ne može postojanje jedne generacije postati smislenim time što će stvoriti slijedeću generaciju. Ako je postojanje cijele vrste smisleno, onda je smisleno i postojanje bilo koje od generacije, ostavila ona potomstvo ili ne. Ako, pak, postojanje cijele vrste nema smisla, onda nema smisla niti nastavljati besmislenu vrstu. Da bi nastavak vrste imao smisla, mora imati smisla postojanje same vrste, bilo koje njezine generacije. Prema tome, smisao našeg postojanja ne može biti u nastavku vrste. Smisao našeg postojanja, ako ga ima, mora biti u nečemu što čini smislenim naše postojanje isto kao i postojanje budućih generacija. Ako je moje postojanje besmisleno, isto kao i postojanje drugih

Ljudi, zašto bih onda donosio na svijet još besmislenih života? Rađanje djece ima smisla samo ako njihovo postojanje ima smisla, a njihovo postojanje ima smisla samo ako ljudsko postojanje ima smisla, samo ako ima neke vrijednosti u činjenici da ljudi postoje. Prema tome, i ovaj odgovor *pretpostavlja ono što treba dokazati*. Ne pokazuje da je smisao života u nastavku vrste, već pretpostavlja da postojanje vrste ima smisla.

Pored toga, ako bi smisao života bio u nastavku vrste, onda bi životi ljudi koji nemaju djece bili besmisleni, što ne izgleda točnim. Možda su životi ljudi koji imaju djecu ispunjeniji i sretniji, ali ne izgleda da su samo njihovi životi smisljeni. Razlika između onih koji imaju djecu i onih koji je nemaju nije baš tolika da bi život jednih bio smislen, a drugih besmislen. To je još jedna činjenica koja nam pokazuje da smisao života, ako ga ima, mora biti u nečem drugom. Ne u tome da se ima djecu, nego u onome što čini smislenim njihovo postojanje, isto kao i naše.

3. Priznati da nema odgovora

– *Kao da nas nikada nije ni bilo*

Postoji uvid koji, barem naizgled, pokazuje da je sve besmisleno. To je uvid *da je sve prolazno*. Razmotrimo ga. Ako je sve prolazno, kako onda išta može biti smisljeno? Štoga učinili, i koliko god dugo to trajalo, doći će trenutak kada više neće postojati, vrijeme u kojem će *sve biti kao da nas nikada nije ni bilo*. Kad-tad, nastupit će trenutak u kojem ni od čega što smo učinili neće biti ni traga. Jednoga će dana sve biti kao da nas nikada nije niti bilo, kao da nikada nismo postojali i kao da nikada ništa nismo učinili. Jednoga će dana biti sasvim svejedno jesmo li ikada postojali. Tada će sve što smo učinili, kao i činjenica da smo uopće ikada živjeli, biti bez ikakvog značenja. Ako se sjetimo da će kad-tad nastupiti taj trenutak, *kako onda išta što sada činimo može imati smisla?* Ako će jednom sigurno biti besmisleno, onda je besmisleno već sada. Ako će *jednog dana* biti svejedno što smo učinili i da li smo ikada postojali, onda je *već sada* svejedno što činimo i da li uopće postojimo. Danas je svejedno da li je postojalo išta što nije ostavilo nikakvog traga u sadašnjosti. Postojalo ili ne, svejedno je, *nema nikakve razlike*. Stvari iz prošlosti mogu imati nekakvog smisla i nekakvog značenja samo ako su ostavile traga u sadašnjosti. Ako nisu ostavile nikakvog traga u sadašnjosti, onda je svejedno jesu li se ikada i dogodile. Ljudi koji su ih činili vjerovali su da imaju smisla; da nisu vjerovali da ih ima smisla činiti, ne bi ih ni činili. Dok su ulagali napore da postignu sve što su postigli, vjerovali su da sve to ima smisla, jer, da nisu vjerovali, ne bi to ni činili. Međutim, danas je jasno da sve to nema smisla i da ga nikada nije niti imalo. Ispostavilo se da sve što su činili nije imalo nikakvog smisla i da su im svi napori bili uzaludni. Stvar je u tome što ako to vrijedi za ono što su činili ljudi u prošlosti, onda vrijedi i za ono što mi činimo i nastojimo učiniti u sadašnjosti. Kako bismo mi mogli biti bolji i različiti od njih? Prema tome, sve što činimo nema nikakvog smisla već sada. Besmisleno je samo naše postojanje, budući da će kad-tad sve biti kao da nas nikada nije niti bilo. A što je sa stvarima do kojih nam je danas stalo i za koje vjerujemo da imaju smisla? Koliko god naši napori bili uspješni, i koliko god dugo trajali rezultati koje smo postigli, prije ili kasnije nastupit će vrijeme u kojem će sve biti kao da nas nikada nije niti bilo, kao da nikada nismo postojali. Štoga postigli, sve će to jednog dana nestati i bit će svejedno jesmo li ikada postojali i jesmo li uspješni u bilo čemu. Prije ili kasnije, ispostaviti će se da je sve što smo ikada učinili bilo besmisleno i

uzaludno. Ako će se u budućnosti ispostaviti da je bilo besmisleno, onda je besmisleno već sada. Prema tome, moramo prihvatiti činjenicu da *ništa što činimo nema smisla, niti sada, niti će ga ikada imati*.

Ovaj uvid možda zvuči uvjerljivo, kao da »ima nešto«. Međutim, tvrdi se da sve ono što nije vječno nije niti smisleno, dakle; *da bi nešto bilo smisleno, mora biti vječno, mora trajati zauvijek*.²⁰ Ali, zašto bi nešto moralo trajati vječno da bi bilo smisleno? Zar nema konačnih stvari koje su smislene, do kojih nam je stalo i do kojih nam treba biti stalo? Mnoge su stvari bolje zato što duže traju: kruh koji traje 7 dana bolji je od onoga koji se osuši do popodne; auto koji traje 20 godina više vrijedi od onoga koji sigurno ne može trajati više od 10; kuća koja traje 300 godina bolja je od one koja traje 50. Međutim, to ne znači da kruh koji traje do popodne nema nikakve vrijednosti, da ga nema smisla peći i kupovati; da auto koji traje 3 godine ne služi ničemu. Ako su ostale stvari jednake, bolje je živjeti duže nego kraće. Međutim, to ne znači da kraći život nema nikakve vrijednosti i nikakva smisla. Naprosto nije jasno zašto konačne stvari ne bi mogle biti smislene? Zašto ja *sada* ne bih trebao ništa činiti zato što ništa što učinim neće trajati *vječno*? Pomisao na prolaznost svega, pa i nas samih, doista ulijeva nekakvu nelagodu, može umanjiti motivacijsku snagu i oslabiti razloge za djelovanje. Međutim, nije jasno zašto bi zbog toga sve što činimo bilo besmisleno. Ta nas misao podsjeća na našu konačnost i prolaznost, ali može pokazati da je sve što činimo besmisleno samo pod pretpostavkom da je besmisleno sve ono što nije vječno. A ta je pretpostavka očito prejaka i nerealna. Nije jasno zašto bismo trebali postavljati tako visoke kriterije svemu što postoji, pa i samima sebi.

– 6 500 000 000

Na Zemlji ima 6,5 milijardi ljudi. Svake godine rodi se 93 000 000 ljudi. Dakle, ja sam samo jedan od 6,5 milijardi. Ja sam samo jedan od $6,5 \times 10^7$ ljudi koji trenutno postoje. Ja sam samo jedan od 93 milijuna koji su se rodili iste godine kad i ja.

Što je to? Koliko je to? Kap u moru? Zrnce u pijesku? *U čemu bi bila razlika kada me ne bi bilo?* Pa u tome da je jedan manje od 6,5 milijardi! Zar je to neka razlika? Ako u mravinjaku zgazimo jednog mrava, što se promijenilo? Ništa! Sve je ostalo isto. Mrav više ili manje, svejedno je. A mravi u mravinjaku ima bitno manje od 6 milijardi. Zamislimo da u podne gledamo Korzo s vrha riječkog nebodera. Kakve bi razlike bilo kada bi na Korzu bio čovjek manje ili više? Nikakve! Kakve bi razlike bilo kada bi na Korzu bilo 10 ili 100 ljudi više ili manje? I dalje nikakve! U čemu je onda vrijednost jednog čovjeka i nekakav poseban smisao njegova postojanja? Ni u čemu! Da nema bilo koga od nas ništa se ne bi promijenilo. Sve bi ostalo isto. Da nije bilo mene moj bi posao radio netko drugi, netko bi drugi sjedio u drugoj klupi u gimnaziji, moju bi ženu oženio netko drugi, netko bi drugi veslao sedmicu u osmercu ili bio half u lokalnom klubu, itd. Nema ničeg posebno važnog što bi bilo drukčije da me nema. I to vrijedi za svakoga od nas. Svatko od nas *zna* da je samo jedan od 6,5 milijardi ljudi i da nikakve razlike ne bi bilo kada ne bi postojao. Ipak, svatko je od nas samome sebi najvažniji, ili barem jako važan. Stalo nam je do toga što činimo drugima i što drugi čine nama. Trudimo se, zalažemo se, radujemo se uspjesima i ra-

20

Možda se istom idejom vodio i Platon, kada je tvrdio da je znanje o vječnom i nepromje-

njom bolje od znanja o prolaznom i promjenjivom.

zočarani smo neuspjesima, *iako* svatko od nas *zna* da je samo jedan od 6,5 milijardi ljudi i da nikakve razlike ne bi bilo kada ne bi ni postojao. Kako to? Kako možemo sami sebi biti toliko važni? I kako nam može biti toliko stalo do svog života i do onoga što činimo i onoga što nam se događa? Nije mi stalo samo do same stvari koju činim, stalo mi je i do toga da sam *ja* taj koji je to učinio. Kako činjenica da sam »ja upravo ja« može biti razlogom da mi bude stalo do toga što činim i do toga što mi se događa kada *znam* da sam samo jedan od 6,5 milijardi, te da bi sve drugo bilo isto i da nisam nikada ni postojao?

Misao o vlastitoj beznačajnosti u prostoru, vremenu – te u odnosu na ukupan broj ljudi koji postoji – doista može djelovati deprimantno, međutim, nije *jasno kako bi mogla biti razlog da prestanemo činiti bilo što od onoga što činimo*. Činjenica da smo jako mali naprosto *ne* pokazuje da nas nema i da naši napori ne dovode do rezultata. Možda je stvar upravo suprotna, možda je kratkoća našeg življenja upravo razlog da uložimo dodatne napore da za života stignemo učiniti sve što trebamo učiniti. Uostalom, bez obzira koliko nas ima, na svakome je od nas da obavi svoj dio posla i dade svoj doprinos. Iako je svako od nas zamjenjiv, to naprosto ne znači da nitko ne treba ništa raditi i da ništa što napravimo nema smisla.

– *Što ako doista ništa nema smisla?*

Ako se doista ne može pronaći konačan odgovor na niz pitanja »Zašto?«, onda treba zaključiti da život zapravo nema smisla, da je sve što činimo besmisleno, ne nešto više a nešto manje, nego sve potpuno. Ako je sve besmisleno, pitanje je kako se postaviti prema toj činjenici. Odmah se ubiti? Ako je sve besmisleno, onda je besmisleno i ubiti se. Ako je svejedno da li živim ili ne, onda je svejedno i da li ću se ubiti ili neću. Mogu učiniti štogod hoću i ništa nema smisla, jer je sve tako i onako sasvim besmisleno. Može li se možda nastaviti živjeti sa spoznajom da je sve besmisleno? Iako ništa nema smisla, ipak ići dalje? Možda spoznaja da ništa nema smisla zapravo može olakšati život? Možda može imati nekakvu terapeutsku vrijednost, u smislu da se manje trebamo žalostiti zbog svojih neuspjeha? Doduše, u tom bismo se slučaju trebali i manje radovati svojim uspjesima. Međutim, ako ništa nema *nikakva* smisla, onda nije jasno kakvog razloga imamo da se *imalo* radujemo uspjesima i žalostimo zbog neuspjeha? Možda prema svemu što činimo, mi i drugi, treba zauzeti ironičan stav? Možda je ironičan odmak prema svome vlastitu ponašanju, isto kao i prema tuđem, pravilan stav prema životu? Ali ako je sve sasvim besmisleno, onda je sasvim svejedno kakav ćemo stav zauzeti prema životu. Bili ironični, bili patetični, svejedno je. Možda, iako je sve sasvim besmisleno, ili upravo zato što je sve sasvim besmisleno, trebamo činiti ono što nas veseli? Ali, ako je sve sasvim besmisleno, onda je svejedno i jesmo li veseli ili nismo. *Ako je sve sasvim besmisleno, naprosto nije jasno što trebamo činiti*. Zapravo ne postoji ništa što trebamo činiti, ali isto tako ne postoji ništa što ne smijemo. Možda ne trebamo ništa činiti, već pasti u apatiju? Ali ako je sve svejedno, onda je isto tako svejedno jesmo li u apatiji ili smo u euforiji.

3.1. *Je li život apsurdan?*

Ponekad imamo osjećaj da je to što činimo apsurdno, možda čak da je cijelo naše postojanje apsurdno.²¹ Ponekad smo samima sebi smiješni, istovremeno komični i tragični. Odakle taj osjećaj? On se uglavnom javlja kada

sami sebe, svoje postupke i situaciju u kojoj se nalazimo, sagledamo s distance.²² Međutim, javlja li se taj osjećaj sam od sebe, naprosto, ili se može opravdati racionalnim razlozima? Jedno moguće opravdanje osjećaja apsurdna jest slijedeće.²³ S jedne strane, da bismo išli naprijed, moramo vjerovati da je ono što činimo objektivno važno, da ima smisla; ako je sve svejedno i ako ništa nema smisla, onda nema razloga ni da činimo bilo što. I znamo da je tomu tako, znamo da ne bismo ništa činili kada bismo mislili da je svejedno da li će to biti učinjeno ili ne. Činimo stvari zato što vjerujemo da one imaju nekakvog smisla. Međutim, s druge strane, čini nam se da ništa što činimo nema smisla, da je svejedno da li će išta od onoga što činimo biti učinjeno ili neće. Ne vidimo kakvog bi smisla mogla imati bilo koja stvar koju činimo, bilo koja stvar koju itko čini. Zato su nam naši vlastiti naponi smiješni, zato sami sebi izgledamo tragikomično. Trudimo se, mučimo se, zalažemo se. I znamo da to ne bismo činili kada ne bismo vjerovali da to što činimo ima smisla. S druge strane, ne vidimo smisla ni u čemu. Tada smo sami sebi *apsurdni*. Naši motivi i/ili razlozi za djelovanje su u kontradikciji:

- 1) Da bih činio X , moram vjerovati da X ima smisla.
- 2) Činim X .
- 3) Ne vjerujem da X ima smisla.

Djelujemo usprkos tome što ne vidimo razloga za djelovanje. Varamo sami sebe. Pretvaramo se da ima smisla ono u čemu ne možemo naći smisla. Osjećaj besmisla i apsurdna koji se ponekad javlja sigurno je barem dijelom posljedica zamora ili razočaranja o kojoj nije potrebno posebno razmišljati. Odmorimo se, osjećaj nestane i nastavimo dalje. Međutim, razlozi koji opravdavaju taj osjećaj predstavljaju važan intelektualni problem o kojem bi trebali razmisliti svi, bez obzira jesu li i sami ikada imali osjećaj apsurdnosti postojanja. Logička struktura naših razloga za djelovanje takva je da ne možemo djelovati, barem ne racionalno, ako ne vjerujemo da to što činimo ima smisla, ili ako ne vjerujemo da vodi nečemu što ima smisla. S druge strane, nije jasno u čemu bi mogao biti smisao bilo čega što postoji. Zato je ovo ozbiljan problem, i to problem same osnove našeg postojanja. Ako ne bismo pronašli zadovoljavajuće rješenje ovog problema, morali bismo prihvatiti da je naše postojanje apsurdno.

Ako bi se ispostavilo da je naše postojanje doista apsurdno, što bi iz toga slijedilo? Kakav bismo stav trebali zauzeti prema životu? Da li bi to bila spoznaja koja bi nas trebala baciti u depresiju? Potpuni poraz, slom, krah? Ili pak spoznaja koja oslobađa? Ako bismo prihvatili apsurdnost svog vlastita postojanja, možda bismo bili opušteniji, možda bismo imali više smisla za humor, razumijevanja za svoje i tuđe mane? Vlastite planove i vrijednosti ne bismo trebali uzimati toliko ozbiljno. Istina, uspjesi bi manje vrijedili, ali bi i razočaranja bila manja.

21

Neki autori apsurdnost našeg postojanja uzimaju zdravo za gotovo, naprosto kao činjenicu koju treba objasniti. Tako Camus u samoj najavi *Mita o Sififu* (Camus, 1963) kaže da se »apsurd, uziman dosada kao zaključak, posmatra u ovom ogledu kao polazna tačka«. Nagel je nešto umjereniji, u članku »The Absurd« (u Nagel, 1979), on tvrdi da se osjećaj apsurdna većini ljudi javlja povremeno, a da je kod nekih vrlo živ i stalno prisutan.

22

U *Razmišljanjima o etici* Milan Kangrga govori o »mravu koji je izašao iz kolone« (usp. Kangrga, 1970).

23

Izložio ga je Thomas Nagel u članku »The Absurd« u Nagel, 1979.

4. Odbaciti logiku pitanja

4.1. Pogreška kvantifikatora

Pogreška kvantifikatora jest brkanje izraza »svaki« i »svi«. U govornom jeziku ne pazi se previše na razliku u značenju između ta dva izraza, budući da razliku u značenju uglavnom razumijemo iz konteksta. Na primjer, jasno je da iz toga što *svaki* muž ima ženu ne slijedi da *svi* muševci imaju istu ženu. Jasno je da iz toga što *svaki* čovjek ima roditelje ne slijedi da *svi* ljudi imaju iste roditelje. Itd. Međutim, u apstraktnijim kontekstima brkanje tih dvaju izraza lako može dovesti do ozbiljnih grešaka. Russell je smatrao da poznati kozmološki argument za postojanje Boga zapravo počiva na pogreški kvantifikatora: iz toga što *svaka* stvar ima svoj uzrok ne slijedi da *sve* stvari imaju isti uzrok – Boga. Ili, iz toga što *svaki* sud možemo dokazati nekim premisama ne slijedi da *sve* sudove možemo dokazati istim premisama.²⁴ Ili, iz toga što svako biće teži nečemu ne slijedi da sva bića teže istome.²⁵ Možda i rasprava o smislu života isto tako počiva na pogreški kvantifikatora. Naime, iz toga što *svaka* stvar koju činimo ima smisao ne slijedi da *sve* stvari koje činimo imaju isti smisao.²⁶ Doduše, ne mora baš svaka stvar koju činimo imati smisla, dovoljno je da priličan broj stvari koje činimo ima smisla. Hoće se reći da nas je činjenica da svaka stvar koju činimo ima nekog smisla zavela na pogrešan zaključak da mora postojati nešto što je smisao svega što činimo u životu, da mora postojati nešto takvo kao što je smisao života kao cjeline. Drugim riječima, činjenica da za sve što činimo, ili barem za većinu toga, imamo nekakav razlog navela nas je na pogrešan zaključak da onda mora biti tako da imamo razlog za sve što činimo. Dakle, da mora biti tako da postoji nešto takvo kao što je razlog da živimo i da je onda zanimljiv filozofski posao otkriti koji je to točno razlog. Međutim, prema ovoj kritici, takvo zaključivanje nije valjano, jer predstavlja pogrešku u logici kvantifikatora.

Ako je ovaj prigovor točan, onda je cijela dosadašnja rasprava o smislu života zapravo zasnovana na pogrešnoj pretpostavci – da postoji nešto takvo kao što je smisao cjelokupnog života. *Smisla može imati samo ovaj ili onaj postupak, a ne život kao cjelina.* Postoji puno malih ciljeva, ne postoji jedan jedinstveni cilj. To nas, dakako, ne treba razočarati. To ne znači da se ne isplati živjeti. To samo znači da ne postoji nešto takvo kao što je smisao cjelokupnog života, da ne postoji nešto takvo kao što je Smisao s velikim S.

Međutim, pitanje je kolika je zapravo snaga ovog argumenta. Doista, iz *samog* suda »svaka stvar koju činimo ima smisla« ne slijedi sud »sve stvari koje činimo imaju isti smisao«. To je istina. Međutim, kada se radi o smislu života, zaključak se ne oslanja *isključivo* na činjenicu da sve, ili barem dosta toga što činimo ima smisla. Na nju se oslanja, ali ne samo na nju. Od nje *počinje*, ali na njoj ne ostaje. Zaključak se, prije svega, oslanja na intuiciju da bi nas niz pitanja »Zašto? Zašto? Zašto?« trebao od razloga zbog kojih činimo pojedine stvari dovesti do jednog ili više generalnih razloga zbog kojih, u krajnjoj liniji, činimo sve što činimo. Da li će nas niz »Zašto? Zašto? Zašto?« doista dovesti do jednog ili do više konačnih odgovora, ili neće, to je otvoreno pitanje. To tek trebamo vidjeti. Potraga za smislom života treba pratiti *razloge za djelovanje* i otkriti postoji li doista jedan ili nekoliko najviših razloga. To je mjesto na kojem treba tražiti odgovor. Dakle, radi se o tome kakva je *struktura naših razloga za djelovanje*, a ne o tome možemo li na logički valjan način iz »svaki« izvesti »svi«. To očito ne možemo, ali to ni

u kom slučaju ne znači da je potraga za smislom života zasnovana na logičkoj pogrešci.

4.2. *Je li instrumentalna racionalnost primjeren okvir za raspravu o smislu života?*

– *Vrednovanje ciljeva*

Možda bi se moglo tvrditi da je *Zato što ja tako hoću!* krajnji i konačni odgovor koji zaustavlja *Zašto? Zašto? Zašto?-niz*. Niz staje kad se dođe do naših želja! Čak ako niz i dopre do činjenice da živimo, »Zato što želim živjeti!« sasvim je dobar i legitiman odgovor. Zato što želim da Orijent uđe u Prvu ligu! Zato što želim imati djecu! Sve su to jednako dobri i legitimni odgovori. Činim to što hoću zato što to hoću! To je konačan odgovor!

Doista, izgleda da niz pitanja i odgovora *Zašto A? Zato da B! Zašto B?...* zapravo govori isključivo o *instrumentalnoj racionalnosti*. To jest, omogućuje nam vrednovati sredstva za postizanje ciljeva, a ne i ciljeve koje imamo. Definicija instrumentalnog znanja bila bi slijedeća:

Osoba je instrumentalno racionalna ako i samo ako bira najbolja sredstva za postizanje željenih ciljeva.

Česta ograda u definiciji jest »u svjetlu svog znanja«, tako da osoba ne može biti iracionalna zato što nije odabrala sredstvo za koje nije znala da postoji. Instrumentalna racionalnost je, dakle, standard prema kojem mjerimo racionalnost osobe u odnosu na njezine ciljeve i u odnosu na znanje kojim raspolaže. Same ciljeve ne možemo i ne smijemo pokušavati mjeriti standardom instrumentalne racionalnosti. Ciljevi ovise o našim željama, a naše želje *naprosto ne podliježu nikakvim racionalnim kriterijima*.²⁷ Ako netko želi *X*, onda on želi *X*, i tu nemamo što govoriti o racionalnosti. Naprosto je činjenica da on hoće *X*. Pitanje o racionalnosti javlja se tek kada pokuša ostvariti svoju želju. Zato bi se moglo tvrditi da je primjereno pitati »Zašto?«, samo dok se ne stigne do želja, a kada jednom dođemo do odgovora »Zato što to želim!«, pitanje *Zašto?* naprosto više nema smisla.

Doduše, možemo se pitati i o *uzrocima* koji su doveli do želja koje imamo: zašto želimo to što želimo? Tu sigurno ima zanimljivih odgovora. Međutim, pitanje je mogu li ti odgovori predstavljati *razloge* za djelovanje, ili barem utjecati na njih. Znao ja ili ne zašto želim *X*, ja naprosto želim *X*, i to što želim *X* za mene je razlog za djelovanje, bez obzira jesam li sam svjestan uzroka svoje želje za *x*-om ili nisam.²⁸ Želja da pojedem nešto slatko sasvim

24

Ovo je zapravo koherentistička kritika fundamentalističke ideje da postoje prvi principi razuma iz kojih se onda može deducirati svo ostalo ljudsko znanje.

25

To je kritika Aristotelove tvrdnje s početka *Nikomahove etike*, da je dobro ono čemu sve teži.

26

Simon Blackburn smatra da je upravo to slučaj s raspravom o smislu života (usp. *Oxford Dictionary of Philosophy*, 1996, natuknica 'quantifier shift fallacy').

27

Poznata je Humeova tvrdnja da »razum jest i treba biti rob strasti« (*Treatise*, knjiga II, dio III, odjeljak III). Time Hume negira čest stav da se u svojim odlukama trebamo rukovoditi razumom, a ne željama i strastima. Platon je možda najpoznatiji zastupnik ovog drugog stava; on, na primjer, tvrdi da voljni i požudni dio duše trebaju biti podređeni razumskom (*Država*, knjiga IV, §16–18).

28

Uzroci su čisto mehanička kategorija, razlozi su pak intelektualna kategorija koja se može pripisivati samo svjesnim bićima.

je dobar razlog da to i učinim. Jasno, ako nemam dodatnih razloga da se suzdržim, na primjer, da želim smršaviti ili da znam da imam dijabetes. Ja mogu znati da je moja želja za slatkim posljedica pada razine šećera u krvi, dakle, da je uzrokovana čisto kemijskim procesom. Međutim, ta spoznaja neće pojačati niti oslabiti moju želju za slatkim. I dalje ću ga jednako željeti i ta će želja i dalje predstavljati jednako dobar razlog da pojedem nešto slatko. Ili, pretpostavimo da mi se sviđaju starije žene. Psihoanalitičar može moju sklonost objasniti kao posljedicu Edipova kompleksa. Ja mogu vjerovati da je to objašnjenje istinito i u mome vlastitu slučaju. Ali nije jasno kako bi ta spoznaja mogla utjecati na moje seksualne preferencije. Imao bih objašnjenje činjenice da imam preferencije koje imam, dakle znao bih zašto ih imam, ali bih ih i dalje jednako tako imao.²⁹ Dakle, niz pitanja »Zašto?« o razlozima za djelovanje staje na našim željama i ne može se i ne treba se produžiti na uzroke naših želja.³⁰

Međutim, pitanje je mogu li naše želje doista biti točka na kojoj bi niz morao stati. Jesu li naše želje nešto što ne podliježe nikakvom daljnjem vrednovanju? *Želje mogu biti primjerene ili neprimjerene, realne ili nerealne; mogu biti štetne, čak pogubne; mogu biti zasnovane na neistinitim vjerovanjima.* Mogu biti nesvjesni indikator nečega što nam doista treba, ali, isto tako možemo misliti da želimo nešto što zapravo uopće ne želimo, na primjer, uspješno reklamiranje može u nama stvoriti jaku želju prema potpuno nepotrebnim stvarima. *Stoga želje ipak možemo i trebamo vrednovati, barem u nekoj mjeri.* Zašto to želiš? Zar ti to doista treba? Znaš li koliko truda trebaš uložiti da to postigneš?, ili Što ćeš s tim kad to postigneš?, mogu biti sasvim legitimna pitanja, isto kao što i To nije za tebe! Čovjek na tvom mjestu ne bi trebao...! mogu biti sasvim primjereni savjeti. Dakle, naprosto nije istina da se želje ne mogu vrednovati. *Želje se mogu i moraju vrednovati,* između ostaloga, i u odnosu na druge želje što ih imamo (inkonzistentne želje sigurno ne možemo zadovoljiti), isplativost njihova ostvarivanja (mnoge se ne isplati ostvariti), mogućnost njihova ostvarivanja (mnoge je nemoguće ostvariti), sukladnost etičkim normama (mnoge se ne smije ostvariti), itd. Na koncu, želje mogu biti i besmislene, poput Sizifove želje da gura kamenje.³¹ Zbog toga želje, same po sebi, još uvijek ne mogu biti razlozi za djelovanje, one mogu biti *motiv*, a postaju razlozi tek nakon što razumom reflektiramo o njima.³² *Želimo svašta.* Još alkohola, cigarete, tuđe žene, tuđe kuće, itd., ali to ne znači da doista imamo razloga nastojati do toga doći, upravo suprotno, izgleda da u nabrojanim slučajevima imamo razloga suzdržati se. Svoje želje treba preispitati i samo neke od njih mogu postati razlozima za djelovanje. Drugim riječima, niz pitanja »Zašto?«, kada se radi o smislu života, nije niz pitanja isključivo o instrumentalnoj racionalnosti djelatnika. To je niz pitanja koji se proteže i na *kategoričku racionalnost*, to jest, na vrednovanje ciljeva, a ne samo sredstava koja do njih dovode. Stoga »Ja hoću!« ne može biti konačan odgovor koji bi zaustavio niz pitanja Zašto? ili Čemu?, i tako opravdao sve naše postupke i garantirao smislenost našeg postojanja.

– *Razlikovanje sredstava i ciljeva*

Dosadašnja rasprava o smislu života zasnovana je na pretpostavci da logička struktura naših razloga za djelovanje ima oblik *instrumentalne racionalnosti*. To jest, na pretpostavci da svaki naš postupak mora biti *sredstvo* za postizanje nekog daljnjeg *cilja*, te da svaki daljnji cilj i sam mora opet biti sredstvo za postizanje nekog daljnjeg cilja. I tako dalje, sve dok ne dođemo do

krajnjeg cilja koji bi trebao biti *cilj po sebi*, a ne za nešto drugo i koji bi onda opravdavao sve što činimo, ili barem dobar dio toga što činimo. Ako bi se, pak, ispostavilo da takvog cilja nema, onda bi to značilo da je besmisleno sve što činimo. Drugim riječima, pretpostavka je da sve što činimo ima samo *instrumentalnu vrijednost*, osim krajnjeg cilja koji mora imati *intrinzičnu vrijednost*. Međutim, pitanje je da li je tomu doista tako. Je li doista tako da je svaka stvar koju činimo *ili* sredstvo za nešto drugo *ili* pak krajnji cilj po sebi, i da je bilo kakva treća mogućnost isključena? Nije li takva slika zapravo u osnovi pogrešna? Nema li zapravo velik broj stvari koje činimo *i* vrijednost po sebi *i* vrijednost kao sredstvo za nešto drugo? Što misliti o studentu koji tvrdi da uči *samo zato* da dođe do diplome? Ili o keramičaru koji lijepi pločice *samo zato* da naplati kvadratni metar? To sigurno nije dobar student i to sigurno nije dobar keramičar. Osim što mogu služiti ovom ili onom cilju, znanje i dobro napravljen posao *vrijednosti su po sebi*. Jasno, bila bi šteta ako ne bi ničemu služili, ali zadržali bi nekakvu vrijednost, čak i u tako ekstremnom slučaju. I da se ništa drugo ne promijeni, *bolje* je da čovjek nešto zna nego da ne zna i *bolje* je da je posao dobro napravljen nego da nije.³³ Ista ideja, samo u radikalnijem obliku, izražena je u stavu »Ili ćemo raditi kako treba ili uopće nećemo raditi!«. Stav je često prisutan i u slučajevima u kojima je primarni motiv zarada, a ne sam posao kojega treba napraviti. Zapravo, stvari koje činimo najčešće činimo *i* zbog njih samih *i* zbog onih do kojih one dovode. Vrlo rijetko, ako uopće ikada, stvari činimo *samo* zbog njih samih ili *samo* zbog onih do kojih one dovode. To su prije rubni slučajevi u kojima stvari činimo *prvenstveno a ne isključivo* zbog njih samih ili zbog onih do kojih one dovode.

Poslije ručka na Bledu odlučimo se prošetati do gradine na litici nad jezerom. Zašto? Da li zato da bismo uživali u pogledu *ili* zato da bismo se prošetali poslije ručka *ili* zato da bismo bili u društvu kolega? Je li prirodno

29

U raspravi oko slobode volje inkompatibilisti ponekad tvrde da imamo pogrešan dojam da smo slobodni samo zato što nismo svjesni uzroka svojih želja i postupaka – kada bismo ih bili svjesni, nestala bi iluzija slobodne volje. Na ovaj argument kompatibilisti odgovaraju tvrdnjom da to što smo ponekad svjesni uzroka svog ponašanja uglavnom ne utječe na uvjerenje da je naša volja slobodna. Na primjer, to što znamo koji su faktori u našem odgoju formirali naš karakter ne čini naše ponašanje u skladu s karakterom nimalo neslobodnim (Strawsonova kritika Spinoze u poglavlju o slobodi volje).

30

Evolucijski gledano, jasno je zašto nam je stalo do nas samih i do toga što činimo: organizmi bez takve motivacije naprosto ne bi opstali. Budući da smo opstali, jasno je da nismo mogli biti drukčiji. Međutim, to je *objašnjenje* naše motivacije, a pitanje je može li ono ujedno biti i *opravdanje*. Može li *uzročni mehanizam* koji je doveo do toga da nam je stalo da nas samih i toga što činimo, ujedno predstavljati *razlog* da nam bude stalo do nas samih i do toga što činimo, iako znamo da ne bi bilo nikakve razlike kada nas ne bi bilo? Ne može! Evolucijski mehanizam može objasniti činjenicu da nam je stalo da nas samih,

ali ne može pokazati zašto bi ta činjenica trebala predstavljati *razlog* za djelovanje.

31

Poznati primjer u literaturi jest onaj matematičkog genija koji bi mogao dati izvanredne znanstvene doprinose, ali ga jedino zanima to koliko ima vlati trave u travnjaku pred kućom, stoga on svu svoju energiju i vrijeme posvećuje brojanju vlati trave u travnjaku. Čisto instrumentalno gledajući, on je sasvim racionalan. Ipak, je li on doista racionalan?

32

Oduran je, ali ilustrativan i slijedeći primjer: kupate dijete u kadi i ne možete podnijeti njegov plač, u vama se javi nagon da ga utopite; to može biti *motiv* da ga utopite, ali to sigurno ne može biti *razlog* da ga utopite.

33

Upravo je to kriterij intrinzične vrijednosti, ili vrijednosti po sebi, kojega je prije 100 godina izložio G. E. Moore u *Principia Ethica*: *x* je intrinzično dobro akko bi *x* bilo dobro i kada bi bilo jedina stvar koja postoji u univerzumu, u suprotnome *x* nema intrinzičnu već samo instrumentalnu vrijednost. Ovaj se test zove *test izolacije*, jer trebamo zamisliti postojanje *x*-a odvojeno od njegovih posljedica, uzroka i bilo čega drugoga.

u takvoj situaciji pitati što je sredstvo, a što cilj, te tako jednu stvar istaknuti kao isključivi cilj, a ostale samo kao neophodna sredstva za dolazak do cilja, ili pak kao posljedice dolaska do cilja? Nije! Najčešće idemo *i* zbog pogleda *i* zbog šetnje *i* zbog društva. Primjereno je pitanje »Do čega nam je koliko stalo?«, a ne »Što činimo zbog čega?«. Ako je nekome primarni motiv bila šetnja, neće zbog toga propustiti priliku baciti pogled na jezero. Ako netko obožava pogled, a mrzi šetnju, uvijek se može utješiti mislju da je šetnja poslije ručka dobra za zdravlje. U ovakvoj situaciji, kao i u većini situacija u životu, *striktna podjela na sredstva i ciljeve neprimjerena je i neodrživa*.³⁴ To može biti razlika u stupnju ili u mjeri, a ne u vrsti. Dakle, tvrdnju da se netko otišao prošetati do Gradine *isključivo zbog jedne stvari* ne bi trebalo shvatiti doslovno, već radije kao rubni slučaj u kojem je *u najvećoj mjeri* otišao zbog jedne stvari.³⁵ Podjela na sredstva i ciljeve sigurno je korisna, prije svega omogućuje objašnjenja i predviđanja ljudskog ponašanja: Učinio je A zato što je htio postići B, a vjerovao je da A dovodi do B. Međutim, ne smijemo smetnuti s uma da je ta podjela relativna (što je u jednom kontekstu cilj, u drugome može biti sredstvo) i da zapravo predstavlja *samo korisnu idealizaciju*.

Ako je ova kritika točna, onda nije istina da mora postojati nekakav konačni odgovor na niz pitanja »Zašto? Zašto? Zašto?«, te nije istina da, ako takav odgovor ne postoji, onda ništa što činimo nema smisla. *Velik je broj odgovora u većoj ili manjoj mjeri ujedno i konačan odgovor*, jer mnoge stvari koje činimo dijelom činimo i zbog njih samih! *Potraga za nekakvim konačnim smislom života zasnovana je na pogrešnoj slici logičke strukture naših razloga za djelovanje*. Naprosto, nije tako da postoji jedan ili nekoliko krajnjih razloga koji opravdavaju i sami sebe i sve ostale razloge. Mnogi razlozi ujedno opravdavaju i same sebe. Nema jedne jedinstvene stvari koja je intrinzično vrijedna, ne postoji *summum bonum*. Mnoge stvari koje činimo intrinzično su vrijedne. Život nema smisla s velikim S, ali ne trebamo zato biti razočarani, puno je stvari u životu koje ga čine smislenim.³⁶

Literatura:

- Aristotel (1992). *Nikomahova etika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Camus, Albert (1963). *Mit o Sizifu*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Dworkin, Ronald (2000). *Sovereign Virtue*. Cambridge: Harvard University Press.
- Frankfurt, Harry G. (1988). *The Importance of What We Care About*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heidegger, Martin (1985). *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed.
- Kangrga, Milan (1970). *Razmišljanja o etici*. Zagreb: Praxis.
- Kekes, John (2000). »The Meaning of Life«, u: Peter French – Howard Wettstein (ur.), *Life and Death: Metaphysics and Ethics (Midwest Studies in Philosophy 24)*, Blackwell, Boston – Oxford 2000., str. 17–34.
- Mill, John Stuart (1960). *Utilitarizam*. Beograd: Kultura.
- Moore, G. E. (1903). *Principia Ethica*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nagel, Thomas (1979). *Mortal Questions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nagel, Thomas (2002). *Što sve to znači? Vrlo kratak uvod u filozofiju*. Zagreb: Kru-Zak.
- Nozick, Robert (1974). *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books.

- Nozick, Robert (1981). *Philosophical Explanations*. Cambridge: Belknap Press.
- Oxford Dictionary of Philosophy* (1996). Oxford: Oxford University Press.
- Schlick, Moritz (1979). »On the Meaning of Life«, u: Moritz Schlick, *Philosophical Papers*, sv. II, Reidel, Dordrecht et al. 1979., str. 112–129.
- Taylor, Richard (1984). *Good and Evil*. Buffalo: Prometheus Books.
- Toma Akvinski (1993/1994). *Suma protiv pogana (I-II)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Westphal, Jonathan (1998). *Philosophical Propositions. An Introduction to Philosophy*. London: Routledge.
- Wiggins, David (1987). »Truth, Invention, and the Meaning of Life«, u: David Wiggins, *Needs, Values, Truth. Essays in the Philosophy of Value*, Blackwell, Oxford 1987., str. 87–137.
- Williams, Bernard (1981). *Moral Luck*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boran Berčić

The Meaning of Life

Summary

The author argues that the question about the meaning of life should primarily be understood as the question about the logical structure of the reasons for acting. That is, the question about the meaning of life is primarily a quest for rational reconstruction of our practical reason. The fact that many of our actions may be justified within the framework of instrumental rationality naturally suggests that at the end of the chain of justification there must be ultimate reason/s for acting. Usual candidates are happiness, objective purpose, care for others, etc. Author rejects all of these answers and argues that the framework of instrumental rationality is ill understood in this context, because many things that we do in our lives do not have only instrumental value but intrinsic value as well. That is, the author rejects the idea that there must be a single reason for acting and finally argues in favour of value pluralism.

Key words

meaning of life, instrumental rationalism, intrinsic value, acting, logic of questions

34

Moritz Schlick je tvrdio da je smisao života upravo u onim aktivnostima koje svoj cilj i svrhu imaju u samima sebi, a ne u nečem sebi izvanjskom (usp. Schlick, 1979).

35

Ovaj se stav može radikalizirati i tvrditi da nikada ne djelujemo na osnovi ovog ili onog svog razloga, već da uvijek djelujemo na osnovi svih svojih razloga.

36

Ovaj stav zapravo predstavlja primjenu epistemološkog modela koherentizma na raspravu oko instrumentalne racionalnosti i smisla života. Rasprava se zapravo odvija pod fun-

dacionalističkom pretpostavkom da mora postojati jedan ili više krajnjih ciljeva koji opravdavaju sve što činimo. Zanimljivo je da je epistemološka rasprava oko opravdanja razloga za vjerovanje zapravo potpuno izomorfna praktičkoj raspravi oko opravdanja razloga za djelovanje. Tako da se većina rezultata teorijske rasprave može primijeniti u praktičkom kontekstu. Štoviše, moj je dojam da se logička struktura razloga koju imamo evolucijski i psihološki zapravo primarno razvila u praktičkom kontekstu (opravdanja razloga za djelovanje), a da su je filozofi primijenili i razradili u teorijskom kontekstu (opravdanja razloga za vjerovanje).